

วิเคราะห์งานศิลปกรรมที่สถาปนาขึ้นในรัชกาลที่ 1 วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม

ศักดิ์ชัย สายสิงห์

คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร

Corresponding author: saisingha_s@su.ac.th

บทคัดย่อ

วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม ซึ่งในปัจจุบันนิยมเรียกกันว่า วัดโพธิ์ เป็นวัดโบราณที่มีมาแล้วตั้งแต่สมัยอยุธยา พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกย์ ทรงมีพระราชศรัทธาในการปฏิสังขรณ์ขึ้นใหม่ภายหลังการสถาปนากรุงรัตนโกสินทร์ และต่อมาได้มีการปฏิสังขรณ์ใหญ่อีกครั้งหนึ่งในสมัยรัชกาลที่ 3 มีการรื้ออาคารเดิมและสร้างอาคารใหม่หลายส่วน จากการวิเคราะห์หลักฐานประวัติการสร้างและลักษณะงานศิลปกรรม พบหลักฐานที่แสดงให้เห็นถึงงานศิลปกรรมในสมัยรัชกาลที่ 1 อยู่หลายสิ่ง เช่น งานศิลปกรรมประเภทอาคารหลังคาคลุม ที่สำคัญ ได้แก่ พระอุโบสถหลังเก่า สันนิษฐานจากภาพลายเส้นของนายจอห์น ครอว์เฟิร์ด (John Crawfurd) ที่แสดงให้เห็นว่าเป็นงานศิลปกรรมแบบไทยประเพณี และพระวิหารทิศทั้ง 4 กับพระวิหารคด ที่แสดงให้เห็นเค้าโครงของงานศิลปกรรมอย่างไทยประเพณีอยู่ เช่น การใช้เสาย่อมุมไม้สิบสอง มีบัวหัวเสา มีคันทวยรับน้ำหนักชายคา หน้าบันที่ยังเป็นงานไม้แกะสลักลวดลายปิดทอง ชุ่มประดู หน้าต่าง เป็นทรงปราสาทยอดและบรรพแถลง ซึ่งต่างจากงานช่างสมัยรัชกาลที่ 3 ที่สร้างขึ้นในภายหลัง เช่น พระอุโบสถหลังปัจจุบัน พระวิหารพระพุทธไสยาสน์ ที่เป็นศิลปกรรมแบบผสมระหว่างไทยประเพณีกับแบบพระราชนิยมในสมัยรัชกาลที่ 3 ส่วนงานศิลปกรรมประเภทเจดีย์ในสมัยรัชกาลที่ 1 ที่ยังปรากฏหลักฐานชัดเจน คือ พระมหาเจดีย์ศรีสรรเพชญดาญาณ ที่มีรูปแบบเป็นเจดีย์ทรงเครื่อง ถือเป็นตัวแทนของงานสร้างสมัยรัชกาลที่ 1 ได้ดีที่สุดในปัจจุบัน และเป็นต้นแบบให้กับเจดีย์ทรงเครื่องในสมัยรัชกาลที่ 3 และถือเป็นเจดีย์ที่มีความงามอย่างมากในศิลปะรัตนโกสินทร์

คำสำคัญ : 1. วัดพระเชตุพนฯ 2. ศิลปกรรม 3. สมัยรัชกาลที่ 1

The analysis of King Rama I's artistic works inside Wat Phra Chetuphon

Sakchai Saisingha

Faculty of Archaeology, Silpakorn University, Bangkok 10200, Thailand

Corresponding author: saisingha_s@su.ac.th

Abstract

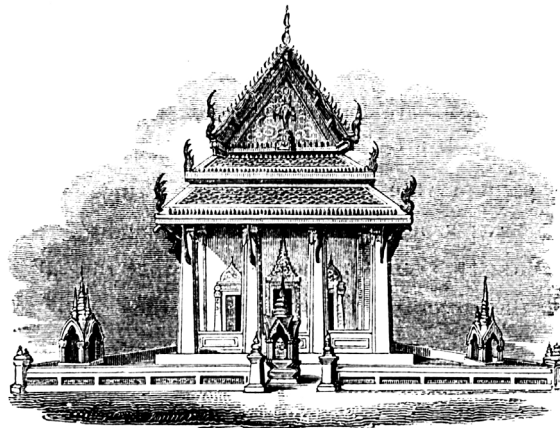
Wat Phra Chetuphon Wimon Mangkhalaram, commonly known today as Wat Pho, is an ancient temple dating back to the Ayutthaya period. King Rama I undertook significant renovations after establishing the new capital of Rattanakosin. Later, during the reign of King Rama III, another major restoration took place, involving the demolition of older structures and the construction of new ones. An analysis of historical records and architectural features reveals several examples of King Rama I's artistic contributions. Notably, the other ubosot (ordination hall), as depicted in a sketch by John Crawford, showcases traditional Thai architectural elements. Moreover, the four directional halls and the circumambulatory gallery exhibit traditional Thai characteristics such as redented pillars with lotus-shaped column capitals, eave bracket supporting the roof, pediments with gold-plated wood carvings, and doors and windows frame decorations. In contrast, halls built during the reign of King Rama III, such as the current ubosot and the hall housing the Reclining Buddha, demonstrate a blend of traditional Thai styles and the personal preferences of King Rama III. As for stupas, the Sri Sanpet Chadayan stupa, a prominent example from the reign of King Rama I, is considered a prototype for the elaborately decorated stupas of the subsequent reign and is regarded as a masterpiece of Rattanakosin art.

Keywords: 1. Wat Phra Chetuphon 2. Artistic works 3. Reign of King Rama I

บทนำ

ประวัติวัดพระเชตุพนวิมลมังคลารามในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก มีปรากฏในจารึกบนแผ่นศิลาที่ผนังวิหารทิศตะวันออก (วิหารพระโลกนาถ) เรื่องทรงสร้างวัดพระเชตุพนฯ (Phrarajavethi (Suraphon Chityano), 2018: 49-55) มีข้อความกล่าวถึงการสถาปนาวัดพระเชตุพนฯ โดยสรุปความว่า วัดนี้เป็นวัดที่มีมาแต่เดิมชื่อว่า วัดโพธาราม ในปี พ.ศ. 2331 พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก เสด็จทอดพระเนตรวัดโพธาราม ทรงเห็นว่าสภาพเก่า ชำรุดปรักหักพัง ทรงมีพระราชศรัทธาในการบูรณปฏิสังขรณ์ สร้างให้สมบูรณ์กว่าเก่า จึงโปรดฯ ให้มีการ

ถมดินปรับพื้นที่ใหม่ทั้งหมด ทั้งไว้ราว 2 ปี จึงเริ่มการก่อสร้างและใช้เวลาในการบูรณะ 12 ปี โดยมีสิ่งปลูกสร้างตามที่ระบุไว้ในจารึก ที่สำคัญ ที่สันนิษฐานว่าเป็นงานที่สถาปนาขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 1 มีดังนี้ คือ 1) พระอุโบสถ (วิเคราะห์จากลายเส้น ปรากฏในบันทึกของนายจอห์น ครอว์เฟิร์ต (John Crawford) ในสมัยรัชกาลที่ 1 (ภาพที่ 1) 2) พระวิหารทิศ 3) พระระเบียงคด 4) พระมหาเจดีย์ศรีสรรเพชญดาญาณ และ 5) พระเจดีย์ห้ายอด ประจำมุนนอกระเบียงคดทั้ง 4 มุมในการศึกษาครั้งนี้จึงได้ทำการวิเคราะห์หลักฐานงานศิลปกรรมดังกล่าวเพื่อการตรวจสอบและอธิบายว่าสิ่งปลูกสร้างนี้เป็นงานที่สถาปนาขึ้นเมื่อครั้งรัชกาลที่ 1 อย่างไร

Siamese Temple.

ภาพที่ 1 ภาพลายเส้นในบันทึกของจอห์น ครอว์เฟิร์ต สันนิษฐานว่าเป็นพระอุโบสถวัดพระเชตุพนฯ (ที่มา : Crawford, 1830)

1. พระอุโบสถหลังเดิมที่สันนิษฐานว่าสร้างขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 1

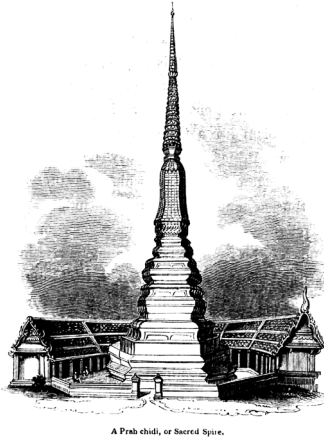
ตามจารึกการบูรณะในสมัยรัชกาลที่ 1 กล่าวถึงการสร้างพระอุโบสถว่า “...ทรงมีพระราชศรัทธาในการบูรณปฏิสังขรณ์สร้างให้สมบูรณ์กว่าเก่า จึงโปรดฯ ให้มีการถมดินปรับพื้นที่ใหม่ทั้งหมดทั้งไว้ราว 2 ปี จึงเริ่มการก่อสร้าง โดยให้สร้างพระอุโบสถมีกำแพงแก้วกระเบื้องปูล้อมรอบ สร้างพระระเบียงคดล้อมสองชั้น ผนังพระระเบียงชั้นในชั้นนอกก่ออิฐห้าชั้นแล้วดาตปูนกระทำพระระเบียงล้อมสองชั้น ผนังกระเบื้องชั้นในประดับกระเบื้องปู ผนังพระระเบียงเขียนเป็นลายแย่ง มุมพระระเบียงทำเป็นจัตุรมุขทุกชั้น มีพระวิหารสี่ทิศ หลังคาพระอุโบสถและพระวิหารทั้งหมดมุงด้วยกระเบื้องเคลือบสีเขียว เหลือง...” (Phrarajavethi (Suraphon Chityano), 2018: 49-50) เนื่องจากพระอุโบสถในปัจจุบันนี้เป็นงานที่มีการปฏิสังขรณ์ใหม่แล้วในสมัยรัชกาลที่ 3 โดยปรากฏในสำเนาจารึกสมัย

รัชกาลที่ 3 ว่าพระองค์โปรดฯ ให้รื้อพระอุโบสถหลังเดิมที่สร้างในสมัยรัชกาลที่ 1 ออกทั้งหมด มีการขยายให้กว้างและสูงกว่าเดิม (Phrarajavethi (Suraphon Chityano), 2018: 56-57) ดังนั้น พระอุโบสถในปัจจุบันจึงเป็นงานศิลปกรรมในสมัยรัชกาลที่ 3 ทั้งหมด ในส่วนของพระอุโบสถในสมัยรัชกาลที่ 1 มีรูปแบบใดจึงเป็นเรื่องของข้อสันนิษฐาน ซึ่งเดิมสมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพทรงสันนิษฐานว่ามีรูปแบบทำนองเดียวกับพระอุโบสถวัดสระเกศ (Damrong Rajanubhab, Prince, 1968: 20) อย่างไรก็ตามได้ปรากฏหลักฐานสำคัญที่เป็นภาพลายเส้นในบันทึกของนายจอห์น ครอว์เฟิร์ต (John Crawford) ราชทูตชาวอังกฤษที่เข้ามาเจริญสัมพันธไมตรีกับราชอาณาจักรสยามในสมัยรัชกาลที่ 2 ใน พ.ศ. 2365 และนายจอห์น ครอว์เฟิร์ต ได้เดินทางไปชมสถานที่สำคัญต่าง ๆ ในกรุงเทพฯ มีการจดบันทึกและเขียนลายเส้นประกอบไว้เป็นจำนวนมาก โดยเฉพาะที่วัดพระเชตุพนฯ มีการกล่าวถึงไว้

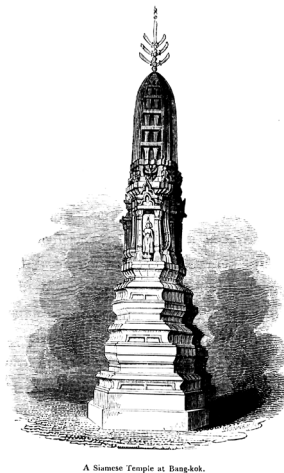
ค่อนข้างละเอียด ถึงตัวพระอุโบสถ พระพุทธรูปประธาน งานจิตรกรรมฝาผนังและซุ้มสีมา โดยมีภาพลายเส้น (ภาพพิมพ์ไม้) ชุดหนึ่งเป็นภาพอุโบสถ เจดีย์ (ทรงเครื่อง) และเจดีย์ทรงปราสาท แต่คำบรรยายใต้ภาพเหล่านี้ไม่ได้ระบุว่า เป็นวัดใด ระบุแต่เพียงว่า “Siam Temple” หรือ “A Prah Chedi, or Sacred Spire” เป็นต้น

จากบันทึกรายชื่อวัดที่นายจอห์น ครอว์เฟิร์ด ได้ไปชม และบรรยายไว้ พบว่าเจดีย์ทรงเครื่องที่มีความสูงและมีระเบียงล้อมนั้นน่าจะเป็นเจดีย์ศรีสรรเพชญดาญาณ (ภาพที่ 2) วัดพระเชตุพนฯ ส่วนเจดีย์ทรงปราสาทก็น่าจะเป็นเจดีย์ประจำมุมทั้ง 4 ของพระอุโบสถวัดพระเชตุพนฯ (ภาพที่ 3) เพราะวัดอื่น ๆ ในรายชื่อที่ปรากฏในบันทึก ไม่มีเจดีย์ทรงเครื่อง

และเจดีย์ทรงปราสาทลักษณะนี้ และที่สำคัญ เจดีย์ทั้งสององค์ ยังมีรูปแบบใกล้เคียงกับองค์ที่ปรากฏอยู่ในปัจจุบันที่วัดพระเชตุพนฯ ดังนั้นจึงสันนิษฐานว่า ลายเส้นพระอุโบสถ น่าจะเป็นพระอุโบสถวัดพระเชตุพนฯ ด้วยเช่นกัน เพราะจากการตรวจสอบรายชื่อวัดที่กล่าวถึงในบันทึก ไม่มีพระอุโบสถแห่งใดที่เหมือนกับภาพลายเส้นเลย เพราะในลายเส้นเขียนไว้อย่างละเอียดและได้สัดส่วนมาก ทั้งรูปแบบ หลังคา หน้าบัน เสา ซุ้มประตู รวมทั้งซุ้มสีมา ที่มีลักษณะเฉพาะที่พบอยู่เพียงไม่กี่แห่งเท่านั้น จึงสันนิษฐานว่าภาพลายเส้นนั้นเป็นพระอุโบสถวัดพระเชตุพนฯ ที่สร้างไว้เมื่อครั้งรัชกาลที่ 1 สอดคล้องกับที่มีนักวิชาการบางท่านเคยกล่าวไว้ (S. Pakdeekham, Prakritnonthakan, Sumran, & N. Pakdeekham, 2019: 55-69)

ภาพที่ 2 ภาพลายเส้นในบันทึกของจอห์น ครอว์เฟิร์ด สันนิษฐานว่าเป็นพระมหาเจดีย์ศรีสรรเพชญดาญาณ วัดพระเชตุพนฯ (ที่มา : Crawford, 1830)

ภาพที่ 3 ภาพลายเส้นในบันทึกของจอห์น ครอว์เฟิร์ด สันนิษฐานว่าเป็นปราสาทประจำมุม พระอุโบสถวัดพระเชตุพนฯ (ที่มา : Crawford, 1830)

**วิเคราะห์รูปแบบศิลปกรรม พระอุโบสถวัดพระเชตุพน
ในสมัยรัชกาลที่ 1 (จากลายเส้นของนายจอห์น ครอว์เฟิร์ด)**

โดยรูปแบบของพระอุโบสถ จัดเป็นงานศิลปะของไทย ประเพณีที่สืบทอดมาจากสมัยอยุธยา โดยมีองค์ประกอบหลัก ได้แก่ อาคารที่ยังมีหน้าแคบ มีมุขยื่นออกมาด้านหน้า แต่ไม่มีพาไลหรือเฉลียง หลังคาซ้อนชั้น 3 ชั้น ตามแบบของไทย ประเพณีที่พบโดยทั่วไป และมี 3 ตับ โดยมีส่วนหลังคลุมด้านหน้า ลักษณะเดียวกับพระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดาราม ส่วนหลังคา ประกอบด้วย กรอบหน้าบันเป็นแบบนาคลายองประดับช่อฟ้า ใบระกา หางหงส์ มีไชรา จากรูปแบบและลักษณะ ลวดลายของหน้าบัน คงเป็นงานไม้แกะสลัก เป็นลวดลายพระอินทร์ทรงช้างเอราวัณล้อมรอบด้วยลายก้านขด ซึ่งการวางองค์ประกอบของลวดลายที่มีงานประติมากรรมตรงกลาง

ล้อมรอบด้วยลายก้านขด เป็นแบบที่พบในสมัยอยุธยาจนถึงสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น ส่วนเสาเป็นแบบไม้สิบสอง มีบัวหัวเสาและมีคันทวยรองรับชายคา ชุ่มประตุมี่ 3 ช่อง โดยที่ประตูกลางเป็นชุ้มทรงปราสาทยอด ส่วนชุ้มด้านข้างเป็นชุ้มแบบบรรพแถลงอย่างไทยประเพณี ที่สืบทอดมาตั้งแต่สมัยอยุธยา

ชุ้มสีมาที่ปรากฏในลายเส้นเป็นทรงปราสาทยอดเจาะโปร่งทั้ง 4 ด้าน เป็นแบบบุษบก โดยทำเป็นอาคารแบบจัตุรมุข มียอดเป็นเจดีย์ทรงเครื่อง ในภาพชุ้มสีมาด้านหน้ามียอดเป็นเจดีย์ยอดเดี่ยว ส่วนด้านข้างเป็นเจดีย์ห้ายอด ซึ่งได้พบชุ้มสีมาที่มียอดเจดีย์ห้ายอดนั้นมีอยู่เพียงแห่งเดียวคือ พระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดาราม ซึ่งสร้างขึ้นในรัชกาลที่ 1 ส่วนที่เป็นเจดีย์ยอดเดียวนั้นมีปรากฏที่วัดอรุณราชวราราม (ภาพที่ 4) สร้างขึ้นในรัชกาลที่ 3

ภาพที่ 4 ชุ่มสีมา พระอุโบสถวัดอรุณราชวราราม (ที่มา : Sakchai Saisingha)

รูปแบบโดยรวมของพระอุโบสถในภาพจัดได้ว่าอยู่ในกลุ่มศิลปะแบบไทยประเพณีในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นคือ คล้ายกับพระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดาราม วัดอรุณราชวราราม และวัดสุวรรณาราม เขตธนบุรี แต่มีความใกล้เคียง

กับพระอุโบสถวัดสุวรรณาราม เขตธนบุรี ที่สุด (ภาพที่ 5) เพราะไม่มีการทำเฉลียงหรือพาไลล้อมรอบ และชุ้มประตูทางเข้ามีชุ้มทรงปราสาทยอดเพียง 1 ช่อง ขนาบด้วยชุ้มแบบบรรพแถลง

ภาพที่ 5 พระอุโบสถวัดสุวรรณาราม (ที่มา : Sakchai Saisingha)

โดยสรุปจากภาพถ่ายเส้นของนายจอห์น ครอว์เฟิร์ด จึงน่าจะเป็นพระอุโบสถวัดพระเชตุพนฯ และจัดเป็นงานศิลปกรรมที่สร้างขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 1 ซึ่งถือเป็นตัวอย่างที่สำคัญที่แสดงให้เห็นถึงหลักฐานงานสถาปัตยกรรมในรัชสมัยนี้ที่เป็นงานของไทยประเพณีที่สืบทอดมาจากสมัยอยุธยา เช่นเดียวกับพระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดาราม ส่วนพระอุโบสถวัดพระเชตุพนฯ หลังปัจจุบันนี้เป็นงานช่างในสมัยรัชกาลที่ 3 ที่เป็นอาคารแบบผสมอย่างไทยประเพณีกับแบบพระราชนิยมแล้ว (Saisingha, 2008: 79-83)

2. พระวิหารทิศ

ตามประวัติกล่าวว่าวิหารทิศทั้ง 4 (ภาพที่ 6) ของพระระเบียงสร้างมาแล้วตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 1 ตามจารึกการบูรณปฏิสังขรณ์ในสมัยรัชกาลที่ 1 มีความว่า “...โดยให้สร้างพระอุโบสถ มีกำแพงแก้วกระเบื้องปูล้อมรอบสร้างพระระเบียงคดล้อมสองชั้น มุมพระระเบียงทำเป็นจตุรมุขทุกชั้น มีพระวิหารสี่ทิศ หลังคาพระอุโบสถและพระวิหารทั้งหมดมุงด้วยกระเบื้องเคลือบสีเขียว เหลือง...” (Phrarajavethi (Suraphon Chityano), 2018: 49-50) ต่อมาในสมัยรัชกาลที่ 3 ได้มีการขยายมุขหลังของพระวิหารทิศเหนือ ใต้ และตะวันตก ให้ยาวเท่ากับวิหารทิศตะวันออก (Phrarajavethi (Suraphon Chityano), 2018: 60-61)

ภาพที่ 6 พระวิหารทิศ วัดพระเชตุพนฯ (ที่มา : Sakchai Saisingha)

ส่วนที่เป็นข้อกำหนดว่าไม่น่าจะมีการเปลี่ยนแปลงรูปแบบในสมัยรัชกาลที่ 3 คือ ประการแรก ระเบียงคดยังมีรูปแบบศิลปกรรมแบบไทยประเพณี ที่ส่วนเครื่องประกอบหลังคาประดับช่อฟ้า ใบระกา หางหงส์ และหน้าบันยังคงเป็น

เมื่อพิจารณาจากแผนผังประวัติการก่อสร้างและบูรณะแล้ว พบว่า ในส่วนของพระอุโบสถ ระเบียงคด เจดีย์ ประจํามุมทั้ง 4 และวิหารทิศ เป็นแผนผังที่ปรากฏหลักฐานว่ามีการสถาปนามาแล้วตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 1 แต่ตัวพระอุโบสถมีการวางรากฐานใหม่และสร้างรูปแบบใหม่ในสมัยรัชกาลที่ 3 ดังนั้น ระเบียงคดและวิหารทิศ น่าจะเป็นของเดิมที่มีมาแล้วตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 1 และไม่ได้ถูกเปลี่ยนแปลงรูปแบบศิลปกรรม เพราะยังอยู่ในตำแหน่งเดิมของแผนผังเดิมโดยมีวิหารทิศเป็นตัวกำหนดเพราะไม่ได้มีการเคลื่อนย้ายหรือเปลี่ยนแปลงตำแหน่ง หลักฐานสำคัญคือ การสร้างเพิ่มออกมาภายนอกอีกชั้นหนึ่งแสดงให้เห็นว่าไม่ได้รับกวระเบียงและวิหารทิศเดิม จากหลักฐานในสมัยรัชกาลที่ 3 มีการต่อเติมวิหารทิศ 3 ด้านให้เท่ากับวิหารตะวันออก อาจจะเป็นด้านตะวันออกที่สำคัญที่สุด ก็ยอมแสดงให้เห็นว่า วิหารด้านตะวันออกนั้นเป็นของเดิมทั้งหลัง และมีขนาดยาวกว่าด้านอื่น ๆ ส่วนอีก 3 หลังที่มีการมาต่อเติมและน่าจะต่อเฉพาะด้านหลัง ดังนั้น รูปแบบวิหารและหน้าบันจึงน่าจะเป็นงานที่สร้างขึ้นมาแล้วตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 1 แม้ว่าจะมีการมาต่อเติมด้านหลัง แต่น่าจะคงรูปแบบเดิม เพราะมีส่วนเดิมเป็นข้อกำหนดว่าเป็นตำแหน่งที่สมมาตรกันควรมีรูปแบบเดียวกันทั้ง 4 หลัง

งานไม้แกะสลัก ลงรักปิดทอง ประดับกระຈก ประการที่ 2 รูปแบบของวิหารทิศทั้ง 4 หลังเป็นงานศิลปกรรมอย่างไทยประเพณี ที่ต่างจากงานช่างสมัยรัชกาลที่ 3 ที่เป็นรูปแบบผสมระหว่างไทยประเพณีกับแบบพระราชนิยม และประการที่ 3

พระวิหารทิศแต่ละหลัง มีหลักฐานว่าสร้างมาแล้วตั้งแต่เมื่อแรกสร้าง และมีการประดิษฐานพระพุทธรูปสำคัญทั้งที่อัญเชิญและสร้างใหม่ตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 1 ได้แก่ ด้านทิศตะวันออก คือ พระโลกนาถ พระวิหารด้านใต้ मुखหน้าประดิษฐานพระพุทธรูปชินราชวโรวาทธรรมจักร พระวิหารด้านตะวันตก मुखหน้า ประดิษฐานพระพุทธรูปชินสีห์มุนีนาคฯ ได้มีการอัญเชิญพระพุทธรูปทั้งสององค์นี้มาจากวัดมหาธาตุสุโขทัย (Phrarajavethi (Suraphon Chityano), 2018: 54-55) และพระวิหารทิศเหนือ मुखหน้า ประดิษฐานพระพุทธรูปที่สร้างขึ้นใหม่ คือ พระพุทธรูปาเลไลยก์ รัชกาลที่ 1 โปรดเกล้าฯ ให้สร้างขึ้น เมื่อคราวที่พระองค์ทรงสถาปนาวัดพระเชตุพนฯ (Phrarajavethi (Suraphon Chityano), 2018: 52) ปัจจุบันพระพุทธรูปดังกล่าวยังประดิษฐานอยู่ในตำแหน่งเดิม ดังนั้นทั้งรูปแบบพระวิหารจึงน่าจะยังเป็นรูปแบบดั้งเดิม

วิเคราะห์รูปแบบศิลปกรรมวิหารทิศ

โดยรูปแบบของวิหารทิศทั้ง 4 มีรูปแบบเดียวกันทั้งหมดจัดเป็นงานศิลปกรรมของไทยประเพณี ประกอบด้วยโครงสร้างของอาคารที่มีหน้าแคบ มีเครื่องประกอบหลังคาที่เป็นหลังคาชั้นซ้อน 2 ชั้น และมี 3 ตับ กรอบหน้าบันทำเป็นนาคสะดุ้งหรือนาคลำยอง ประดับช่อฟ้า ใบระกา หางหงส์ หน้าบันเป็นงานไม้แกะสลักประติมากรรม ลงรักปิดทอง พื้นประดับกระจก เสาขอมุมไม้สิบสอง มีบัวหัวเสาเป็นบัววงซ้อน 2 ชั้น และมีคันทวยรองรับชายคา ระหว่างเสาคู่หน้าของมุขโถงประดับสาหร่ายรวงผึ้ง ชุ่มประดู่เป็นชุ่มทรงปราสาทยอด ชุ่มหน้าต่างเป็นทรงบรรพแถลง

รูปแบบของอาคารอย่างไทยประเพณีนี้เป็นงานที่สืบทอดมาจากสมัยอยุธยาตอนปลาย พบว่ามีความนิยมสืบเนื่องมาจนถึงในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น โดยเฉพาะในสมัย

รัชกาลที่ 1 ตัวอย่างที่สำคัญ คือ พระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดาราม จนมาถึงสมัยรัชกาลที่ 3 ยังมีวัดกลุ่มหนึ่งที่ยังสร้างตามแบบไทยประเพณี ส่วนใหญ่อยู่ในเขตธนบุรี เช่น พระอุโบสถวัดอรุณราชวราราม และวัดสุวรรณาราม เป็นต้น จนกระทั่งมีงานสร้างใหม่อย่างพระราชนิยมเกิดขึ้น งานที่เป็นไทยประเพณีจึงลดน้อยลง

ดังนั้น งานช่างที่ยังแสดงให้เห็นว่าเป็นแบบไทยประเพณีและน่าจะเป็นงานที่สร้างขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 1 คือ งานประดับตกแต่ง ได้แก่ ชุ่มประดู่ หน้าต่าง และประติมากรรมประดับหน้าบัน

งานประดับตกแต่ง

หน้าบัน เป็นงานประติมากรรมแกะสลักไม้ โดยมีการประดับดังนี้คือ ที่วิหารทิศเหนือและทิศใต้ ประดับรูปพระนารายณ์ทรงครุฑทั้งด้านหน้าและด้านหลัง สันนิษฐานว่าเป็นงานของช่างวังหลวง (ภาพที่ 7) ส่วนวิหารทิศตะวันออกและตะวันตก ประดับรูปพระลักษมณ์ทรงหนุมาน สันนิษฐานว่าเป็นงานของช่างวังหน้า (ภาพที่ 8) โดยงานประดับตกแต่งหน้าบัน เป็นงานไม้แกะสลักที่มีลักษณะเป็นประติมากรรมนูนสูงเกือบลอยตัว ล้อมรอบด้วยลวดลายกระหนกกำหนดออกรูปเทพนม ซึ่งเทพนมค่อนข้างใหญ่ โดยทั้งหมดเป็นงานแกะสลักประติมากรรมคนละชิ้นกับส่วนพื้น เมื่อแกะเสร็จจึงนำมาประกอบบนหน้าบัน รูปแบบของการวางองค์ประกอบลวดลาย ลักษณะลวดลาย เป็นรูปแบบของหน้าบันแบบไทยประเพณีที่พบว่าได้รับความนิยมอยู่ในสมัยอยุธยาตอนปลาย สืบมาจนถึงสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น ที่พบในวัดย่านฝั่งธนบุรีหลายวัดที่เป็นแบบไทยประเพณี เช่น พระอุโบสถวัดอรุณราชวราราม และวัดสุวรรณาราม เป็นต้น

ภาพที่ 7 หน้าบันพระวิหารทิศ พระนารายณ์ทรงครุฑ (ที่มา : Sakchai Saisingha)

ภาพที่ 8 พระวิหารทิศ พระลักษมณ์ทรงหนุมาน (ที่มา : Sakchai Saisingha)

สำหรับหน้าบันที่ประดับพระนารายณ์ทรงครุฑนั้น เป็นรูปแบบที่พบอยู่โดยทั่วไปในงานสถาปัตยกรรมแบบ ไทยประเพณีที่สืบทอดมาจากสมัยอยุธยา ใช้ในความหมายว่า เป็นวัดที่พระมหากษัตริย์ทรงสถาปนา หรือต่อมาได้พบ ความนิยมอย่างแพร่หลายสำหรับผู้สร้างเพื่อการอุทิศถวาย จนมีการสร้างสืบต่อกันมา ส่วนหน้าบันที่ทำเป็นพระลักษมณ์ ทรงหนุมานนั้นพบเป็นกรณีเฉพาะ ที่พระวิหารและพระอุโบสถ วัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎิ์ ซึ่งสถาปนาขึ้นโดยสมเด็จพระ ราชราชวังบวรสถานมงคล ในสมัยรัชกาลที่ 1 ทรงใช้ พระลักษมณ์ทรงหนุมาน อาจมีที่มาจากฐานันดรศักดิ์ของ พระองค์ที่มีศักดิ์เป็นพระอนุชา เปรียบเสมือนพระลักษมณ์ ที่ทรงเป็นพระอนุชาของพระราม

เหตุที่ทรงหนุมานอาจมาจากรามเกียรติ์ ตอนที่ พระลักษมณ์รบยักษ์มุลพลัม หนุมานได้เนรมิตกายให้ใหญ่โต และให้พระลักษมณ์ขึ้นประทับบนพาเป็นพาหนะ (Srivorapat & Keatnapat, 2018: 562) เป็นสัญลักษณ์อย่างหนึ่งของ กรมพระราชวังบวรสถานมงคล ตามเอกสารที่กล่าวถึงว่า วิหารทิศและวิหารคด วัดพระเชตุพนฯ นี้ มีช่างจากวังหน้า มาร่วมสร้างด้วย ดังนั้น วิหารทิศตะวันออกและทิศตะวันตก จึงน่าจะเป็นฝีมือช่างวังหน้า ส่วนวิหารทิศเหนือและทิศใต้ เป็นช่างวังหลวง และเป็นหลักฐานที่น่าจะเป็นงานที่สร้างขึ้นแล้ว ตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 1 เพราะในสมัยรัชกาลที่ 3 จะไม่ค่อยปรากฏ งานอย่างไทยประเพณีที่มีฝีมือแบบนี้แล้ว

ซุ้มประตู และซุ้มหน้าต่าง การทำประตูและหน้าต่าง ประกอบด้วย ด้านหน้าและด้านหลัง มีประตูทางเข้าตรงกลาง 1 ช่อง และผนังสกัดหน้าและหลังจะมีการทำหน้าต่าง ด้านข้างประตู ด้านละช่อง (ยกเว้นวิหารด้านทิศตะวันออก ที่ด้านในมีประตูขนาดใหญ่ประตูเดียว ไม่มีหน้าต่างด้านข้าง มีการออกแบบพิเศษที่ขนาดประตูให้ใหญ่และสูงขึ้น สันนิษฐานว่าเพราะเป็นที่ประดิษฐานของพระโลกนาถ ที่เป็น พระพุทธรูปยืนขนาดใหญ่) ส่วนที่ผนังด้านข้างจะมีช่อง

หน้าต่างด้านละ 4 ช่อง ในระเบียงคด 2 ช่อง นอกกระเบียงคด 2 ช่อง รูปแบบของซุ้มประตูเป็นซุ้มทรงปราสาทยอดปราสาท หรือเรือนยอดทั้งหมดและทั้งด้านหน้าและด้านหลัง ยกเว้นซุ้ม ด้านทิศตะวันออกเพียงหลังเดียวที่ด้านหลังเป็นซุ้มบรรพแถลง น่าจะเนื่องมาจากมีการขยายประตูให้ใหญ่และสูงขึ้น เพราะ เป็นที่ประดิษฐานพระโลกนาถ จึงไม่มีพื้นที่พอสำหรับทำซุ้ม แบบเรือนยอด จึงทำเป็นซุ้มบรรพแถลงแทน

โดยรูปแบบของซุ้มประตูจัดเป็นแบบศิลปะไทยประเพณี ที่สืบทอดมาจากสมัยอยุธยาตอนปลาย ประกอบด้วย ฐานสิงห์ เสาয়่อมุม โคนเสาประดับกาบพรหมศร หัวเสาเป็นบัวแวง ส่วนซุ้มเป็นทรงปราสาทแบบเรือนยอด มีหลังคาซ้อนชั้น หลายชั้น แต่ละชั้นประดับซุ้มบรรพแถลงเล็ก ๆ เพิ่มพื้นที่ เป็นซุ้มแบบบรรพแถลงเล็ก ๆ เรียงรายเต็มพื้นที่ ส่วนยอด เป็นบัวทรงกลมเถา ปลีและปลียอด

ส่วนซุ้มหน้าต่างทั้งหมดเป็นทรงบรรพแถลง หลังคาซ้อน 2 ชั้น ประกอบด้วยกรอบหน้าบันที่เป็นนาคลายองประดับ ซ่อฟ้า ใบระกา และหางหงส์ ถือเป็นงานช่างอย่างไทย ประเพณีที่พบสืบทอดมา (ภาพที่ 9)

3. พระวิหารคด

พระวิหารคด คือ วิหารที่อยู่ในตำแหน่งมุมทั้ง 4 รอบนอก ระเบียงคด (ภาพที่ 10) เนื่องจากเป็นอาคารยาวที่ต่อกันอยู่ ตรงมุม และมีการหักมุม จึงเรียกว่าวิหารคด ตามประวัติ กล่าวไว้ว่า สร้างขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 1 ตามที่ปรากฏในศิลาจารึก การปฏิสังขรณ์วัดพระเชตุพนฯ "...นอกพระระเบียงชั้นนอก ระหว่างพระวิหารคดนั้นมีพระเจดีย์ถันเดียวห้าพระองค์ สี่ทิศมีสิบลพระองค์...แลมีวิหารคดสี่ทิศกำแพงแก้วคั่น ประตูซุ้มประดับกระเบื้องเคลือบสองประตู มีรูปสัตว์ประตูละคู่.." (Phrarajavethi (Suraphon Chityano), 2018: 50) และมี ข้อเสนอฐานว่ารูปแบบศิลปกรรมเป็นฝีมือช่างวังหน้า (Pakdeekham, Prakitnonthakan, & Sumran, 2009: 112)

ภาพที่ 9 ประตู หน้าต่าง พระวิหารทิศ (ที่มา : Sakchai Saisingha)

ภาพที่ 10 พระวิหารคด (ที่มา : Sakchai Saisingha)

วิเคราะห์รูปแบบศิลปกรรมที่แสดงให้เห็นว่าเป็นงานที่สร้างขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 1 คือ ระบบแผนผังซึ่งอยู่ในผังตามแกนสมมาตร ที่ล้อกับระเบียบคด จึงมีความเป็นไปได้ว่าเป็นงานที่มีการออกแบบสร้างมาแล้วตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 1

พระวิหารคดทั้งหมดมีรูปแบบและขนาดเดียวกัน และจัดเป็นงานศิลปะแบบไทยประเพณีมีรูปแบบใกล้เคียงกับวิหารทิศเพียงแต่มีงานประดับตกแต่งแตกต่างกันเล็กน้อยเท่านั้น ลักษณะโดยรวมของพระวิหารคดทั้งหมดเป็นโครงสร้างของอาคารที่มีหน้าแคบ มีหลังคาชั้นซ้อน เครื่องประกอบ

หลังคาที่มากรอบหน้าบันเป็นนาคลำยอง ประดับช่อฟ้า ใบระกา หางหงส์ หน้าบันเป็นงานไม้แกะสลักประติมากรรมลงรักปิดทอง พื้นประดับกระเจก เสาย่อมุมไม้สิบสอง มีบัวหัวเสาเป็นบัวแวงซ้อน 2 ชั้น และมีคันทวยรองรับชายคา ระหว่างเสาคู่หน้าของมุขโถงประดับสาหร่ายรวงผึ้ง ชุ่มประตูเป็นชุมทรงปราสาทยอด มืองค์ประกอบเหมือนกับชุมประตูวิหารทิศ เช่น เสาย่อมุม มีบัวหัวเสาเป็นบัวแวง (ภาพที่ 11) ส่วนชุมหน้าต่างเป็นทรงบรรพแถลง

ภาพที่ 11 ชุ่มประตู พระวิหารคด (ที่มา : Sakchai Saisingha)

ประติมากรรมประดับหน้าบัน

หน้าบันที่วิหารคดทั้งหมดเป็นประติมากรรมไม้จำหลักภาพจัมปรัมเกียรดีทุกหลังและทุกด้าน (ภาพที่ 12) มีองค์ประกอบใกล้เคียงกัน คือ ส่วนพื้นหน้าบันเป็นลายกระหนกอย่างห่าง ๆ ส่วนภาพประธานอยู่ตรงกลางหน้าบันเป็นประติมากรรมภาพจัมปรัมเกียรดีทับบนลายกระหนกนั้น โดยมีทั้งหมด 8 รูป 8 ตอน ครอบคลุมจำนวนหน้าบัน 4 หลัง ที่มีทั้งด้านหน้าด้านหลัง ภาพประธานส่วนใหญ่เป็นตอนฝ่ายพระรามรบชนะยักษ์ในแต่ละตอน ล้อมรอบด้วยภาพรบกันระหว่างยักษ์กับลิงซึ่งมีทั้งรูปเดี่ยว ๆ ภาพจับเป็นคู่ ๆ และ

ที่เป็น 3 รูปก็มี โดยมีการวางองค์ประกอบแบบสมมาตรกัน โดยสรุปภาพจับทั้ง 8 ตอน (Srivorapot & Keatnapat, 2018: 66) คือ พระวิหารทิศตะวันออกเฉียงเหนือ เป็นตอน พระรามจับมังกรกัณฐ์ กับพระรามจับแสงอาทิตย์ พระวิหารทิศตะวันออกเฉียงใต้ เป็นตอน พระสัตรุดจับวิรุณพัท กับพระลักษมณ์จับกุมภกรรณ พระวิหารทิศตะวันตกเฉียงใต้ เป็นตอน พระรามจับมังกรกัณฐ์ กับพระสัตรุดจับสรุยกภาพ พระวิหารทิศตะวันตกเฉียงเหนือ เป็นตอน หนุมานจับทศคีรีวัน และทศคีรีธร กับพระลักษมณ์จับอินทรีชิต

ภาพที่ 12 หน้าบัน พระวิหารคด (ที่มา : Sakchai Saisingha)

จากหลักฐานหน้าบันที่เป็นภาพจัมปรัมเกียรดีนี้ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ทรงสันนิษฐานว่า เป็นงานช่างฝีมือในสมัยรัชกาลที่ 1 ที่ยังเหลืออยู่ โดยทรงกล่าวว่าแม้ว่าเป็นงานช่างที่มีสำคัญและมีได้ทำอย่างวิจิตรพิสดาร แต่มีความแปลกประหลาดเพราะไม่เคยเห็นหน้าบันที่ทำลายรามเกียรดีแกมลวดลายแบบนี้มาก่อนเลย (Narisara Nuwattiwong, HRH Prince & Damrong Rajanubhab, Prince, 1962: 31-32) อย่างไรก็ตาม เกี่ยวกับภาพจัมปรัมเกียรดีนี้ได้มีการศึกษาวิเคราะห์เพิ่มเติม และได้สันนิษฐานว่า มีภาพบางตอนบนหน้าบันไม่ปรากฏในพระราชนิพนธ์รามเกียรดีในสมัยรัชกาลที่ 1 แต่ปรากฏในพระราชนิพนธ์สมัยรัชกาลที่ 2 แล้ว เช่น ตอน หนุมานกับองครบทศคีรีวันและทศคีรีธร เป็นต้น จึงเชื่อว่าประติมากรรมรามเกียรดีนี้เป็นงานที่ซ่อมขึ้นเมื่อคราวบูรณะในสมัยรัชกาลที่ 3 ใน พ.ศ. 2374 ตามที่ปรากฏในจารึกการปฏิสังขรณ์วัดโพธิ์ที่มีการกล่าวถึงการเปลี่ยนหลังคา การปลูกกระเบื้อง เป็นต้น (Srivorapot & Keatnapat, 2018: 66)

อย่างไรก็ตามจากรูปแบบศิลปกรรม ผู้วิจัยยังเห็นด้วยกับข้อสันนิษฐานของสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ว่าหน้าบันประดับงานประติมากรรมลักษณะนี้ไม่เคยมีปรากฏ

มาก่อน และที่สำคัญงานสมัยรัชกาลที่ 3 แทบไม่ปรากฏงานในลักษณะนี้แล้ว ถ้าเรื่องรามเกียรดีที่ปรากฏบนหน้าบันเป็นตอนที่ไม่เคยปรากฏมาก่อนในสมัยรัชกาลที่ 1 อาจสันนิษฐานได้ว่าหน้าบันบางชิ้นอาจสร้างขึ้นใหม่ตามรูปแบบเดิมก็อาจเป็นไปได้

4. พระมหาเจดีย์ศรีสรรเพชญดาญาณ

หลักฐานสำคัญที่แสดงให้เห็นถึงงานสร้างสมัยรัชกาลที่ 1 ที่ยังคงเหลืออยู่ ไม่ได้บูรณปฏิสังขรณ์ในสมัยหลัง คือ พระมหาเจดีย์ศรีสรรเพชญดาญาณ (ภาพที่ 13) ตามประวัติที่ปรากฏในจารึกศิลาเรื่องการปฏิสังขรณ์วัดพระเชตุพนของพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก กล่าวว่า "... ตรงพระวิหารทิศตะวันตกให้ขุดรากพระเจดีย์ใหญ่ กว้างสิบวา ลึกห้าศอก ตอกเข็มเอาอิฐหักใส่กระทุ้งให้แน่นแล้วเอาไม้ตะเคียนยาวแก้วามาเรียงประกบกันเป็นตารางสองชั้น แล้วจึงใช้เหล็กดอกเห็นใหญ่ยาวสองศอกมาตึง เสร็จแล้วจึงนำอิฐหัก ทราย มาถมให้เต็มตารางกระทุ้งให้แน่น เมื่อเสร็จแล้วพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสด็จพระราชดำเนินพร้อมพระบรมวงศานุวงศ์ทรงชลอพระพุทธรูป พระศรีสรรเพชญ์อันชำรุด ที่อยู่เชิญมาจากพระนครศรีอยุธยาประดิษฐานบน

ฐานที่เตรียมไว้ นั้น เสด็จทรงวางอิฐทองอิฐนากอิฐเงินก่อราก ข้ำทูลละอองธุลีพระบาททั้งปวงระดมกันก่อฐาน กว้างแปดวา บรรจุพระบรมธาตุ พระเขี้ยวแก้ว พระเขี้ยวทอง พระเขี้ยวนาก ในห้องพระมหาเจดีย์ แล้วสร้างจนแล้วเสร็จสูงแปดสิบสองศอก สร้างพระระเบียงล้อมรอบสามด้าน แลถวายพระนาม พระมหาเจดีย์ศรีสรรเพชญดาญาณ ...” (Phrarajavethi

(Suraphon Chityano), 2018: 50) ต่อมาเมื่อคราวบูรณะใหญ่ ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ใน พ.ศ. 2377 ได้ทรงโปรดฯ ให้พระยาศรีพิพัฒน์กับพระยาเพชรพิไชย เป็นผู้บูรณะพระเจดีย์เก่า โดยได้ถูกระเบียงเคลือบสีเขียว และถือเป็นเจดีย์ประจำรัชกาลที่ 1 (Thiphakorawong, Chaophraya, 1961: 164-165) มีความสูง 20 วา 2 ศอก (ประมาณ 41 เมตร)

ภาพที่ 13 พระมหาเจดีย์ศรีสรรเพชญดาญาณ เจดีย์ประจำรัชกาลที่ 1 (ที่มา : Sakchai Saisingha)

พระมหาเจดีย์ศรีสรรเพชญดาญาณ จัดเป็นเจดีย์ประเภท ทรงเครื่อง ซึ่งประกอบด้วย ส่วนฐาน เป็นชุดฐานสิงห์ 3 ฐาน ฐานล่างสุดไปจนถึงองค์ระฆังอยู่ในผังย่อมุมไม้ 20 มุม ทุกมุมมีขนาดเท่ากัน ส่วนกลาง คือ ส่วนองค์ระฆัง เป็นทรงระฆังในผังย่อมุมไม้ 20 มีบัวทรงกลมรองรับองค์ระฆัง ในสมัยรัตนโกสินทร์มีความแตกต่างจากสมัยอยุธยา ตอนปลายคือ บัวทรงกลมในสมัยรัตนโกสินทร์ส่วนใหญ่ จะอยู่ในผังเหลี่ยมย่อมุม ในขณะที่บัวทรงกลมในศิลปะ อยุธยาตอนปลายจะอยู่ในผังกลมเสมอ (Saisingha, 2008: 171) ส่วนยอด เป็นบัวทรงกลมเถา อันถือเป็นลักษณะเฉพาะ ของเจดีย์ในกลุ่มนี้ที่พัฒนามาจากปล้องไฉน ต่อยอดด้วยปัลลิว และปลียอด เจดีย์ทรงเครื่องเป็นเจดีย์ที่มีพัฒนาการมาจาก เจดีย์เพิ่มมุม โดยเพิ่มส่วนสำคัญ 2-3 ส่วน ได้แก่ บัวทรงกลม รองรับองค์ระฆัง และส่วนยอดที่เป็นบัวทรงกลมเถา เจดีย์ ประเภทนี้เป็นรูปแบบเจดีย์ที่น่าจะเกิดขึ้นในสมัยอยุธยา ตอนกลางและมานิยมอย่างมากในสมัยตอนปลาย สืบมา จนถึงสมัยรัตนโกสินทร์ในรัชกาลที่ 1-3

เจดีย์ทรงเครื่อง เป็นเจดีย์รูปแบบหนึ่งที่นิยมอยู่ในสมัย อยุธยาตอนปลาย โดยมีความแตกต่างกันอยู่ที่ทรงระฆัง เพราะมีทั้งที่อยู่ในผังกลม และผังเพิ่มมุม ในสมัยรัตนโกสินทร์ ตอนต้นมีการนำมาใช้เฉพาะสายที่เป็นเจดีย์ทรงเครื่อง

ประเภทเพิ่มมุม ปรากฏขึ้นครั้งแรกในสมัยรัชกาลที่ 1 คือ พระเจดีย์ทองคำด้านหน้าพระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดาราม โดยมีระเบียบเกี่ยวกับเจดีย์ทรงเครื่องประเภทเพิ่มมุม ในสมัยอยุธยาตอนปลายทุกประการ ยกเว้นเพียงส่วนเดียว ที่แสดงว่าเป็นสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น คือ ส่วนของบัว ทรงกลมรองรับองค์ระฆัง ที่อยู่ในผังเพิ่มมุม ในขณะที่สมัย อยุธยาจะอยู่ในผังกลม (Saisingha, 2008: 171)

สำหรับพระมหาเจดีย์ศรีสรรเพชญดาญาณนี้มีระเบียบ เดียวกับพระเจดีย์ทองทุกประการ เพียงแต่มีส่วนที่ปรับปรุง เพิ่มเติมเล็กน้อย ได้แก่ การไม่มีฐานพลแบก และมีส่วนที่เพิ่ม ฐานบัวลูกแก้วรองรับบัวทรงกลมใต้องค์ระฆังกับการเพิ่ม ปลียอดขึ้นมามากขึ้นหนึ่ง โดยเจดีย์มีพัฒนาการที่สูงและ ใหญ่กว่าพระเจดีย์ทองและเจดีย์ทรงเครื่องในสมัยอยุธยา อย่างมาก

เจดีย์ทรงเครื่องกลายเป็นต้นแบบสำคัญที่มีการนำไปใช้ ตามวัดต่าง ๆ ที่สร้างขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 1 และหลังจากนี้ มานิยมอย่างแพร่หลายมากในสมัยรัชกาลที่ 3 โดยน่าจะเริ่มต้น จากรัชกาลที่ 3 ได้มาสถาปนาเจดีย์ เมืองซ้ายและเมืองขวา ของพระมหาเจดีย์ศรีสรรเพชญดาญาณ กลายเป็นเจดีย์ 3 องค์ ที่ตั้งอยู่ในแถวเดียวกัน มีรูปแบบและขนาดเท่ากันทุกประการ เป็นเจดีย์ประจำรัชกาลที่ 2 และเจดีย์ประจำพระองค์

5. หมู่พระเจดีย์ห้าองค์ ประจํามุมนอกระเบียงคดทั้ง 4 มุม พระเจดีย์ห้ายอด (ภาพที่ 14) ปรากฏในศิลาจารึก การปฏิสังขรณ์วัดพระเชตุพนฯ ในสมัยรัชกาลที่ 1 ที่กล่าวถึงว่า ในพระระเบียงคดมีพระมหาธาตุสี่ทิศ นอกพระระเบียง

ชั้นนอกระหว่างพระวิหารคดมีพระเจดีย์ฐานเตี้ยวกันห้าพระองค์ สี่ทิศยี่สิบพระองค์ (Phrarajavethi (Suraphon Chityano), 2018: 50)

ภาพที่ 14 หมู่พระเจดีย์ห้ายอด (ที่มา : Sakchai Saisingha)

สำหรับรูปแบบเจดีย์ มีการออกแบบพิเศษที่ไม่เคยพบมาก่อน คือ การสร้างเจดีย์ 5 องค์ โดยทั้งหมดตั้งอยู่บนฐานไพที ที่อยู่ในผังกากบาท เป็นเจดีย์ทรงเครื่องทั้งหมด โดยรวมแล้วถือเป็นรูปแบบของเจดีย์ทรงเครื่องที่เหมือนกับพระมหาเจดีย์ศรีสรรเพชญดาญาณ เพียงแต่ลดสัดส่วน มีขนาดเล็กลงเท่านั้นเอง สอดคล้องกับหลักฐานว่าสร้างขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 1 ส่วนที่เป็นรูปแบบพิเศษ คือ การทำเจดีย์ห้าองค์อยู่บนฐานเดียวกันและเป็นผังแบบกากบาท ที่ไม่เคยพบมาก่อนในสมัยอยุธยา แสดงว่าช่างได้สร้างสรรค์ขึ้นมาใหม่

บทสรุป

หลักฐานงานศิลปกรรมในสมัยรัชกาลที่ 1 คือ พระอุโบสถ ตามภาพเขียนลายเส้นของนายจอห์น ครอว์ฟอร์ด (John Crawford) สันนิษฐานว่าเป็นพระอุโบสถเดิมที่สร้างขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 1 นับเป็นหลักฐานสำคัญที่แสดงให้เห็นว่าเป็นงานศิลปกรรมแบบไทยประเพณีในลักษณะใกล้เคียงกับพระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดาราม ทั้งโครงสร้างอาคารงานประดับตกแต่งและซุ้มสีมา อันถือเป็นตัวอย่างสำคัญอย่างหนึ่งของงานศิลปกรรมในสมัยรัชกาลที่ 1 มีซุ้มสีมาที่เป็นทรงปราสาทยอด รวมทั้งเจดีย์ประจํามุมทั้ง 4 ตามภาพเขียนเก่าเป็นเจดีย์ทรงปราสาท แต่ทั้งหมดนี้ได้รับการปฏิสังขรณ์เปลี่ยนรูปแบบไปหมดแล้วในสมัยรัชกาลที่ 3

ส่วนที่ยังคงเหลือและน่าจะเป็นเค้าโครงของงานช่างในสมัยรัชกาลที่ 1 มากที่สุด ได้แก่ พระระเบียงคดชั้นในพระวิหารทิศทั้ง 4 และพระวิหารคด ทั้งหมดนี้แม้ว่าจะมีการมาบูรณะเพิ่มเติมในสมัยรัชกาลที่ 3 แต่ยังคงแสดงให้เห็นเค้าโครงของงานศิลปกรรมอย่างไทยประเพณีอยู่อย่างมาก ที่สำคัญ คือ การใช้เสาขอมุมไม้สิบสอง มีบัวหัวเสาและมิตันทวยรับน้ำหนักชายคา ส่วนของหน้าบันยังเป็นงานไม้แกะสลักลกรักปิดทอง เช่น หน้าบันวิหารทิศที่เป็นประติมากรรมพระนารายณ์ทรงครุฑ และพระลักษมณ์ทรงหนุมาน และหน้าบันวิหารคดเป็นภาพจักรพรรดิและมโหรีลอยก้านขดออกช่อกระหนกหรือประติมากรรมเทพนม ซึ่งเป็นงานอย่างไทยประเพณีที่สืบทอดมาจากอยุธยาตอนปลาย นอกจากนี้ซุ้มประตู หน้าต่าง ยังเป็นซุ้มทรงปราสาทยอดและซุ้มแบบบรรพแถลงอย่างไทยประเพณีด้วยเช่นกัน

หลักฐานทางศิลปกรรมของงานที่สถาปนาขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 1 ที่ยังปรากฏชัดเจน ได้แก่ พระมหาเจดีย์ศรีสรรเพชญดาญาณ หมู่พระเจดีย์ห้าองค์ เป็นเจดีย์ทรงเครื่องรูปแบบดั้งเดิม ที่ช่างสมัยรัตนโกสินทร์ได้เลือกมาสร้างขึ้นครั้งแรกที่พระเจดีย์ทองคู่ วัดพระศรีรัตนศาสดาราม และมาสร้างเป็นเจดีย์ขนาดใหญ่เพื่อบรรจุพระศรีสรรเพชญ์แห่งนี้ พระมหาเจดีย์ศรีสรรเพชญ์ดาญาณ เป็นเจดีย์ที่มีการก่ออิฐถือปูน ส่วนที่มีการเพิ่มเติม คือ การประดับกระเบื้อง

เคลือบสีเขียว ซึ่งเกิดขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 3 รูปแบบของเจดีย์ที่เป็นเจดีย์ทรงเครื่องจึงถือเป็นตัวแทนของงานสร้างสมัยรัชกาลที่ 1 ได้ดีที่สุดในยุคนี้ และเป็นต้นแบบให้กับเจดีย์ทรงเครื่องที่ตั้งขนาดด้านข้างสององค์ซึ่งสร้างในสมัยรัชกาลที่ 3 ซึ่งมีรูปแบบเดียวกัน นอกจากนี้ยังเป็นแบบให้กับการสร้างเจดีย์ทรงเครื่องในสมัยรัชกาลที่ 3 เป็นที่นิยมสร้างอย่างแพร่หลาย และถือเป็นเจดีย์ที่มีความงามอย่างมากในศิลปะสมัยรัตนโกสินทร์

กิตติกรรมประกาศ

บทความนี้เป็นส่วนหนึ่งของงานวิจัยเรื่อง “วัดหลวงในกรุงเทพมหานคร : มรดกศิลปกรรม แหล่งงานช่างหลวงแห่งแผ่นดิน” ในชุดโครงการวิจัย เรื่อง “กรุงเทพมหานคร ศูนย์กลางงานช่างแห่งแผ่นดิน: ศิลปกรรมกับการอนุรักษ์และพัฒนาเพื่อเพิ่มคุณค่า มูลค่ามรดกวัฒนธรรมของชาติ”ทุนส่งเสริมกลุ่มวิจัย (เมธีวิจัยอาวุโส) ประจำปี 2563 สภาวิจัยแห่งชาติ

References

Crawford, J. (1830). **Journal of an Embassy from the Governor-General of India to the Courts of Siam and Cochin China, Exhibiting a View of the Actual State of those Kingdoms.** London: H. Colburn and R. Bentley.

Damrong Rajanubhab, Prince. (1968). **Legendary Objects Which His Majesty King Rama III Established (ตำนานวัตถุสถานต่าง ๆ ซึ่งพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงสถาปนา).** Phra Nakhon: Pracha Chang.

Narisara Nuwattiwong, HRH Prince, & Damrong Rajanubhab, Prince. (1962). **San Somdet Volume 1 (สารสนสมเด็จ เล่ม 1).** Phra Nakhon: Kurusapa Business Organization.

Pakdeekham, Santi, Prakitnonthakan, Chatri, & Sumran, Peerapat. (2009). **Architecture of Wat Pho (สถาปัตยกรรมวัดโพธิ์).** Bangkok: Amarin Printing and Publishing.

Pakdeekham, Santi, Prakitnonthakan, Chatri, Sumran, Peerapat, & Pakdeekham, Nawarat. (2019). **The Ubosot of Wat Pho (พระอุโบสถวัดโพธิ์).** Bangkok: Amarin Printing & Publishing.

Phrarajavethi (Suraphon Chityano) (Ed.). (2018). **The Grand Festival Commemorating the 230th Anniversary of Wat Phra Chetuphon Wimon Mangkhalaram 1788-2018 (สมโภชพระอาราม 230 ปี วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม 2331-2561).** Bangkok: Amarin Printing & Publishing.

Saisingha, Sakchai. (2008). **Craftsman Work in the Phra Nang Kiao Period (งานช่าง สมัยพระนั่งเกล้า).** Nonthaburi: Matichon Publishing House.

Srivorapot, Boonteun, & Keatnapat, Thanachot (Eds.). (2018). **The Ramakian at Wat Pho (รามเกียรติ์วัดโพธิ์).** Bangkok: Rung Silp Printing.

Thiphakorawong, Chaophraya. (1961). **The Royal Historical Record of Rattanakosin in Rama 3 Period, Volume 1 (พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 3 เล่ม 1).** Phra Nakhon: Kurusapa Printing.